

Мирон Капраль

Модернізація чи трансформація? Соціальне життя українського міста на прикладі громади львівських шевців XVII–XVIII століть

Концепт модернізації донедавна був дуже популярним у європейській та світовій історичній думці. Його адепти вважали, що пояснення успішної трансформації від традиційного, переважно аграрного, до індустріального суспільства у Західній Європі надаються для оцінки таких феноменів і в інших регіонах світу. Інтелектуальне коріння теорії модернізації дослідники вбачають у працях Карла Маркса, Макса Вебера та їхніх послідовників. Ув оцінці європейських урбанізаційних процесів обидва наукові напрямки — марксистський та ліберальний — мають багато спільного, виходячи з поняття сучасного модерного міста. Серед основних умов модернізації суспільства різні вчені називали мобільність, писемність, урбанізацію, спільну дію, торгівлю, ринкову економіку, бюрократію. Проте коли і їх поєднання не забезпечувало очікуваних змін, тоді закликали шукати «синдром» чи «дух», без яких модернізації немає.

Натомість багато західних науковців — і соціологів, й істориків — різко критикували згадану теорію¹. Вона досконало та вичерпно не пояснювала суспільні інновації ранньомодерного чи модерного часу, звертаючись лише до численних випадків у статичних

Стаття постала в результаті доопрацювання виступу на науковому семінарі Українського наукового інституту Гарвардського університету (2 травня 2011 р.) та висновків до моєї монографії «Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст.» (Львів, 2012).

¹ Всебічну критику їхніх поглядів див.: Smith A. *The Concept of Social Change; a Critique of the Functionalist Theory of Social Change*. London, 1973.

суспільствах. Радикально налаштовані вчені заперечували суттєві зміни навіть у західноєвропейських містах, адже основні модернізаційні процеси там відбулися у середньовіччі та в індустріальну епоху, тобто до і після ранньомодерного періоду, під час якого внутрішня організація, вигляд фортифікацій, вулиць, цехова структура залишалися такими самими. Хоча XVI–XVIII століття позначені багатьма важливими подіями — великі географічні, астрономічні, фізичні відкриття, Реформація, нові технології тощо, — проте щоденний *modus vivendi* міста не змінився. Характер (переважно фізичної) праці, релігійні практики, форми відпочинку та розваг, буття та смерті у 1750 році не надто відрізнялися від тих, що існували три століття тому². Люди тоді, як і тепер, не дбали про прогрес чи модернізацію, а шукали шляхів, як зробити життя щасливим та змістовним для себе і своїх сімей. Тому дехто з науковців навіть порушував питання про невідповідність терміна «ранньомодерний» для періоду XVI–XVIII століть, замінюючи його на «постсередньовічний» і «домодерний».

Загальноєвропейський та регіональний контекст. Середньовічні та ранньомодерні міста Західної Європи творили, властиво, перші мультикультурні суспільства, однак здебільшого не в етнонаціональному чи релігійно-конфесійному сенсі, а через поєднання інтересів різних соціальних груп та верств населення. Хоча міська влада прагнула створити гомогенне правове та культурне середовище, проте залишалися внутрішні соціальні бар'єри, котрі були елементами порядку давнього міста. У Львові впливи окремих соціальних груп також накладалися на чіткі релігійні й національні межі, що існували від середньовіччя та залишалися у модифікованому вигляді до кінця ранньомодерного часу.

За статусом та значенням для регіону Центрально-Східної Європи Львів можна поставити поряд з іншими великими містами Речі Посполитої (Краковом, Торунем, Варшавою, Гданськом, Вільно), а також Прагою і Будапештом. У Львові існувала виразніша етнічна та релігійна диференціація, ніж у цих населених пунктах, однак система керування і допуску до влади тільки домінантної громади залишалася подібною. В окремих пруських та сілезьких містах дискри-

² На матеріалі ранньомодерного європейського міста матеріал подав: Friedrichs Ch. *The Early Modern City, 1450–1750. A History of Urban Society in Europe*. London, 1995.

мінація під час вступу до цехів стосувалася не тільки релігії, а й нації та раси. Наприклад, не приймали до цехів загалом слов'ян. Тому рівна участь львівських шевців — як поляків, так і русинів — у цеховій владі унікальна і вибивається із картини переважання однієї громади над іншою в регіоні Центрально-Східної Європи.

На захід від Речі Посполитої ситуації співжиття у межах однієї ремісничої громади можна спостерігати в релігійній пограничній зоні в німецьких містах між протестантами та католиками. Аналогічно до львівського шевського цеху розвивалася ситуація у Аугсбурзі, переважно протестантському на той час місті, де в ремеслі не було релігійних обмежень³. Різниця зі Львовом полягала тільки в тому, що протестанти та католики тут були німцями, а у Львові релігійна диференціація також накладалася на етнічну чи національну.

Інший давній пограничний район Європи — Ельзас — дає нам подібний приклад. У колишньому німецькому Кольбурзі, що з кінця XVII століття перейшов під владу французького короля, співіснували протестанти-німці та французи-католики, які теоретично отримали рівний доступ до влади в місті та в управлінні цехами⁴. Проте й тут ми не можемо повністю зіставити ситуацію зі львівською, бо рівність у Кольбурзі підтримувала Французька держава на штиках своїх вояків, а у Львові русини-українці такої допомоги від Гетьманської держави чи ще звідкись не мали.

Сучасна західна урбаністика надзвичайно багата й широка у своїх напрямках досліджень, хоча прямих аналогій із проектом дослідження вузького соціального ремісничого середовища у конкретний час я не знайшов ні в німецькій, ні в польській, ні в англomовній історичній літературі з ремісничої проблематики⁵. Втім, варто залучити здобутки сучасної історичної антропології, що активно вивчає соціальне життя ранньомодерного суспільства⁶. На заваді

³ Clasen C.-P. *Gerber und Schumacher in Augsburgs Vergangenheit 1500–1800*. Augsburg, 2003.

⁴ Wallace P. G. *Communities and Conflict in Early Modern Colmar, 1575–1730*. Atlantic Highlands; N. J., 1995.

⁵ Її ширший перелік див.: Капраль М. *Люди корпорації*. С. 14–17.

⁶ Класичні приклади застосування цієї методики див.: Darnton R. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York, 1984; Burke P. *The Historical Anthropology of Early Modern Italy: Essays on Perception and Communication*. Cambridge, 1987.

акцептації західної методології може стати відсутність у Львові та в Україні загалом адекватної джерельної бази для антропологічних досліджень соціуму раннього нового часу. На жаль, нам бракує взагалі або їх дуже мало джерел особистого походження, як-от щоденників, приватних листів, спогадів, світських іконографічних матеріалів тощо.

У контексті цього дослідження вважаю перспективним сучасний напрямок вивчення соціальної історії цехів, що отримав назву ревізіоністського⁷. Із часу англійських економістів Девіда Рікардо та Адама Сміта, пізніше Карла Маркса цехи показували тільки з погляду економічної доцільності — як структуру, що гальмувала через монополію економічний розвиток Європи. Сучасні дослідження ревізіоністів дозволяють поглянути на ремісничий цех, як на успішну тривалу соціальну організацію та корпорацію, що соціально згладжувала диспропорції економічного розвитку ранньомодерного періоду та гуртувала своїх членів.

Особливість львівської соціальної історії. Парадоксально, але дослідники давнього Львова часто бачать його історію не як єдину для однієї міської громади, а механічною сукупністю малих історій різних етно-релігійних чи національних груп поляків, українців, вірмен, євреїв, що майже не перетинаються чи рідко накладаються одна на одну. Для таких підходів та висновків є багато історичних підстав та аналогій. Справді, у Львові етно-релігійні громади творили своєрідні гетто, куди представники інших спільнот фактично не допускалися. Історичний поділ Львова на різні етнічні групи був закріплений ментальною картографією у вигляді існування руського, єврейського, вірменського кварталів. Фактично ментально історія та територія давнього міста були розділені й ув історіографії⁸.

У 1641 році, коли створено на паритетних та рівноправних засадах спільний цех українців та поляків, у Львові вперше виникла життєздатна організація із залученням представників двох найбільших народів та водночас двох найбільших християнських конфе-

⁷ Див. останній збірник, де зібрано основні концептуальні напрацювання «ревізіоністів»: *The Return of the Guilds* / Ed. J. Lucassen, T. de Moor, J. L. van Zanden. Cambridge, 2008.

⁸ Аналіз національної історіографії давнього Львова див.: Капраль М. *Національні громади давнього Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)*. Львів, 2003. С. 26–44.

сій — католиків і православних (пізніше — уніатів). Шевський цех проіснував довго, фактично до кінця функціонування цехової організації у XIX столітті, а отже, виявився ефективним за обставин частих суперечок польської та руської громад.

Із цього погляду історія шевського цеху унікальна, бо показує не просто короткочасну співпрацю представників обох народів, а тривале, життєздатне та ефективне співжиття двох громад у ширшому суспільному середовищі, де така співпраця була неможлива або мала інші форми. Наприклад, в інших ремісничих цехах Львова українці були відсутні або потрапляли у підпорядкування, обмежувалася їх участь у керівництві корпорацією, навчанні учнів, чисельності майстрів тощо.

Дослідження соціальної історії львівського шевського цеху XVII—XVIII століть є прикладом точкової мікро- або навіть мезоісторії. Згадана корпорація із багатьох поглядів, імовірно, стане ключовим дослідницьким вузлом, «розв'язавши» який, можна змоделювати ситуацію для всього міста у соціальній, економічній та етнорелігійній історії. Погляд ізблизка на порівняно нечисленну організацію дозволяє отримати позитивні відповіді на багато питань, які не вдається вивчити звичайними методами наративної, історико-правової чи політичної історії.

Шевське ремісниче середовище Львова утворило у XVII—XVIII століттях життєздатну, згуртовану спільноту, об'єднану багатьма спільними соціальними, економічними й культурними інтересами. В результаті реформи 1641 року у шевській корпорації було досягнуто рівноправності поляків та українців у розподілі посад і відповідальності за основні напрямки цехової діяльності. Реформа виявилася ефективною, її наслідки були тривалими й позитивними для соціального та економічного розвитку ремесла. Багато інших міст Руського воєводства, натомість, і надалі характеризувалися цілковитою розмежованістю на руських та польських шевців, оформленою через існування двох цехових організацій, як-от у Перемишлі. Інституційно інша ситуація склалася у Яворові, Судовій Вишні та інших містечках, де виникли спільні цехи, в яких українці чи поляки превалювали в управлінні (залежно від кількісної переваги тих чи тих). Жодних указівок на паритетність цехових урядів у статутах шевських корпорацій у цих містах не було. Котрась із національних громад могла домінувати в ремісничій спільноті тимчасово, спираючись також на інтерес приватного власника містечка

або міської влади в королівському місті. Не бажаючи залежати від цих непевних, часом суб'єктивних обставин, львівські шевці усвідомлено та цілеспрямовано внесли положення про рівний розподіл посад, закладаючи міцні правові підвалини на довгі роки існування спільного цеху.

У ширшому контексті історії Львова це була чи не єдина влада мініреформа. Вона не принесла великого зиску ні шевцям-полякам, котрі так і не зуміли ввійти до складу міської влади (через обрання сорока мужів у колегію або інші органи міського управління), ані українським ремісникам, які не посилили вплив у руській громаді міста. Їхній спільний проект виявився корисним тільки на корпоративному та приватному рівні: шевцям обох націй удалося покращити своє матеріальне становище, що було міцнішим і стабільнішим порівняно із львівськими ремісниками інших фахів.

Взірці ефективного соціального партнерства залишалися без уваги в дуже консервативному середовищі міста Львова й загалом Речі Посполитої. Жоден львівський ремісничий цех не провів реформи управління за «шевським» зразком. Певну роль у такому неприйнятті «шевської реформи» відіграв і низький соціальний статус цих ремісників у міському соціумі.

Демографічні дані. Використовуючи інформацію про кількість яток, а також враховуючи приклад німецького Авгсбурга, де, як і у Львові, щороку в другій половині XVII століття у середньому по чотирьох шевці ставали повноправними майстрами, можна дійти висновку, що майстрів у шевському цеху було до 100 осіб. Додавши до цього кількість учнів, підмайстрів, челяді, прислуги, членів сімей, з'ясуємо, що загалом їхня громада у Львові налічувала 1000 осіб, або близько 5 % всього населення міста.

Фактичну і реальну рівність українців та поляків у львівському шевському цеху відображають у кількісному вимірі абсолютні показники шевців, що отримали міське право у 1667–1727 роках (табл. 1). Представники обох громад занотовані у майже однакових пропорціях: 137 поляків (50,74 % від усіх шевців) та 124 українців (45,92 %). В останній третині XVII століття існував відносний паритет серед цехових майстрів між обома етнічними групами. Але після 1704 року, у перших десятиліттях XVIII століття, стає помітним зростання частки поляків (42 майстри прийняли міське право) перед українцями (24 майстри). Поодиначо до Львова прибували

німці, французи, вірмени та записувалися до шевського цехового ремесла, але змінити його польсько-український характер було неможливо.

Таблиця 1

**Етнічний склад шевського цеху Львова у 1667–1727 роках
за реєстрами міського права**

Роки	Українці	Поляки	Німці	Французи	Вірмени	Разом
1667–1674	28	14	—	—	—	42
1675–1684	16	22	2	—	—	40
1685–1694	34	56	1	—	1	92
1695–1704	22	13	—	—	—	35
1705–1714	10	19	2	1	—	22
1715–1727	14	23	1	1	—	39
Загалом (1667–1727)	124 (45,92 %)	137 (50,74 %)	6 (2,22 %)	2 (0,74 %)	1 (0,37 %)	270 (100 %)

Джерело: Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie, 1388–1783 / Wydał Andrzej Janeczek. Poznań-Warszawa, 2005. Т. 1.

На відміну від вступу до міського права, процес прийняття на навчання був менше врегульованим та реально відображав етнічну ситуацію в корпорації на низинному рівні (табл. 2). Цеховий звичай, за яким швець-українець навчав тільки українця, а поляк — тільки представника своєї етнічно-конфесійної групи, а також додатково інформація про походження й імена учнів та їхніх батьків, що фіксувалася у цехових книгах, дозволяють вірогідно визначити етнічну приналежність кожного адепта шевського ремесла.

Кількісно українці-учні переважають поляків майже постійно впродовж останньої третини XVII — першої третини XVIII століття: 1273 (60 %) проти 848 (40 %) осіб. Однак, як і у випадку шевців-майстрів, їхня перевага у перших десятиліттях XVIII століття поступово зменшується, а в 1725–1738 роках поляки-учні вже випереджають українців: 140 проти 114 (табл. 2).

Аналізовані кількісні показники свідчать, що українська складова населення Львова у XVII–XVIII століттях була потужніша, ніж заведено вважати в історіографії. Хоча в цих масових документах ідеться про один шевський цех, найчисленніший у місті, але подібну ситуацію маємо й у інших цехах Львова. Можна припускати, що в ремісничих організаціях, куди входили українці, їх частка се-

ред учнів та підмайстрів також значно переважала кількість майстрів, серед яких теж було багато українців. Ці нові кількісні параметри етнічного складу населення заново відкривають та засвідчують правдивість написаних на початку XVII століття спостережень гданського подорожника Мартина Груневега про руський Львів⁹.

Таблиця 2

**Етнічний склад учнів-шевців у Львові у 1665–1738 роках
за даними цехових книг**

Роки	Українці	Поляки	Євреї (вихрести)	Німці	Росіяни	Вірмени	Разом
1665–1674	178	109	—	—	—	—	287
1675–1684	265	117	—	—	—	—	382
1685–1694	215	148	—	—	1	1	365
1695–1704	191	100	—	1	—	—	292
1705–1714	180	116	1	—	—	—	297
1715–1724	133	118	—	—	—	—	251
1725–1738*	114	140	1	—	—	—	255
Загалом (1665–1738)	1273 (59,79 %)	848 (39,83 %)	2 (0,09 %)	1 (0,04 %)	1 (0,04 %)	1 (0,04 %)	2129 (100 %)

* Включено реєстри визволень учнів у 1733–1738 роках.

Джерела: Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінських), оп. 1, стр. 428–431; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rps. 427.

Економічні чинники. В економічній сфері у львівській шевській корпорації XVII–XVIII століть можна помітити кілька різнопланових та різноспрямованих рухів. З одного боку, зростає кількість майстрів, поглиблюється спеціалізація та диференціація ремесла. Дедалі більше шевців починають виконувати роботу на ринок, а не лише на замовлення, адекватно реагуючи на змінні ринкові реалії. На відміну від інших львівських цехів, у шевському не існувало статутних обмежень кількості майстрів та великих перепон для вступу до організації. Не було впроваджено, зокрема, засад виготовлення

⁹ Gruneweg M. *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 — ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen* / Hrsg. Almut Bues. Wiesbaden, 2008. Bd. 1. S. 246; Bd. 2. S. 594, 622 («in der Reusischen Lemberg»).

зразкового виробу («майстерштуки»), обов'язкового для більшості ремісничих корпорацій великих міст Речі Посполитої. Спільнота львівських шевців час від часу поповнювалась іноземними майстрами з Німеччини, Франції, а також із вірменських етнічних земель, що сприяло обміну досвідом та адаптації до умов ринкової конкуренції із західноєвропейським ремеслом.

Найдавніший цех Львова — шевський — належав до масових поряд із пекарським, різницьким, кравецьким та іншими, що задовольняли найважливіші потреби людей у необхідних побутових речах. Зрозуміло, що кількість шевців залежала від кількості населення у місті, а також можливості експорту продукції як на місцевий, так і на закордонний ринок. У другій половині XVII та у XVIII століттях їх чисельність у Львові поступово зростає через потребу взувати великі військові загони, хоча населення міста не зростає, а в окремі періоди навіть скорочується. Як показує приклад німецьких міст, сприятлива для шевського ремесла ситуація характерна і для інших регіонів, зокрема Центральної та Західної Європи. Безперервні війни сприяли його розвитку, адже воювати босоніж майже неможливо. Інший важливий чинник, що регулював кількість майстрів, — зміна моди та застосування нових технологій у виробництві. Нові тенденції моди призводили, особливо у вищих прошарках населення, до масової заміни взуття та давали замовлення ремісникам. Львівські шевці поступово пристосовувалися до мінливості міграційних потоків, адже не тільки окремі іноземці, а й талановиті та енергійні вихідці із селян могли стати цехмістрами.

Львівські майстри, які володіли трьома спеціалізаціями — сап'яничого, «чорного» та «італійського» напрямку, — виготовляли вироби для всіх верств населення: бідних і заможних, чоловіків та жінок, селян і вояків, дорослих та дітей. Керівництво корпорації усувало конкуренцію не тільки традиційною для цехової організації заборонаю діяльності партачів та монополізацією шевського ремесла, а й утриманням цін на свою продукцію на достатньо низькому рівні, полегшенням доступу до цеху та збільшенням кількості майстрів.

На відміну від представників багатьох інших львівських ремесел, шевці не потерпали від конкурентів-євреїв. Успіх у протистоянні з ними забезпечували вдала цінова політика та висока якість пропонованих на ринок виробів. Упадає у вічі також те, що економічні й соціальні конфлікти залагоджувалися переважно всередині

ні цеху. З огляду на це, у Львові не відомі загальні страйки підмайстрів у XVIII столітті, що тоді відбулися у багатьох містах Центрально-Східної Європи.

Релігійний компонент ремесла. Традиційна схема релігійних взаємин у цеховому ремеслі давнього Львова склалася за взірцями, усталеними раніше у німецьких та польських містах. Римо-католицька церква, домінуючи в середньовічну епоху в Західній Європі, контролювала духовне життя цехів через релігійні братства. Кожна реміснична корпорація становила чи мала у своєму складі релігійне братство, що займалося духовною опікою її членів. Братство могло бути за складом ширшим, ніж сам цех, і залучати також членів сімей ремісників, сусідів та всіх охочих, котрі не входили з якихось причин в інші братства.

Загалом через таку двоїстість цехової організації та релігійного братства бачимо, як тісно переплелись у них дві складові — економічна та релігійна. Цього не спостерігаємо у сільськогосподарській діяльності, де селяни та шляхта в Речі Посполитій могли належати до різних християнських конфесій.

Період XVII–XVIII століть, а в Речі Посполитій — ще й після Берестейської унії, заведено вважати епохою релігійних воєн та конфронтацій. Проте львівське ремісниче середовище демонструвало в той час відмінні приклади людської поведінки: від гострої релігійної нетерпимості до перших виявів толерантного ставлення до інших релігійних обрядів і конфесій. Як показує приклад німецьких міст, економічний чинник поступово виходив на перший план навіть в епоху «конфесіоналізації» XVII–XVIII століть. Прагматизм на релігійному ґрунті у шевському середовищі Львова переміг протягом 1630–1640-х років. Два цехи — руський та католицький — об'єдналися, причому за українськими ремісниками стояли інтереси місцевого старости, а за католицькими — магістрату. Загалом компромісна угода 1641 року про створення корпорації на паритетних національних та конфесійних засадах стала унікальною для львівської ситуації в епоху конфесіоналізації, коли багато ремісничих організацій позбувалися русинів як іновірців, змушували переходити в унію для вступу в цех.

Нова об'єднана корпорація витримала випробовування Хмельниччиною і далі існувала фактично у тих же кількісних параметрах, тоді як інші цехи переживали не кращі часи.

Дослідники вважали ранньомодерний Львів твердинею католицької віри, що особливо було помітне у другій половині XVI — на початку XVII століття, коли у Польській державі швидко поширювався протестантизм. Кожен, хто прибував до міста з європейських країв і прагнув стати львівським громадянином, безумовно мав перейти у католицизм. Тут не йдеться про українців чи вірмен, котрі приймали міське право на особливому становищі, не маючи опісля можливості користуватися всіма вигодами. Така традиція зберігалася і протягом всього XVII століття. Не випадав із неї і шевський цех, до якого нечисленним струмком стікалися прибульці з німецьких земель. Щоб стати повноправними членами організації, вони, переважно колишні протестанти, приймали католицьку віру. Зафіксовано також два випадки окатоличення чи переходу у православ'я з іудаїзму.

Безпосередньою формою духовного життя ремісників були релігійні братства. Це твердження однаково стосується як поляків-католиків, так і українців-русинів. У шевському цеху, очевидно, не функціонувала братська організація, котра задовольняла б усі релігійні потреби католицьких майстрів. До 1641 року братство та цех для них були тотожні, але зі створенням спільної з українцями корпорації ситуація змінилася.

Найважливіше завдання братств — опіка над душами померлих членів. Організація похорону була фундаментальним обов'язком братства чи цеху, символізуючи «відправний пункт, що позначав повернення людини до Бога». Проте за угодою 1641 року українці звільнялися від обов'язку відвідувати поховання католицьких членів цеху, а католики могли не ходити на православні похорони.

Обидві конфесійні групи шукали «духовної поживи» на стороні, у позацехових релігійних братствах, що відігравали важливіше значення у житті руської спільноти Львова, ніж католицької. Останнім часом дослідники схиляються до думки про запозичення православними України та Білорусі форми духовних братств мирян на Заході під впливом поширення ремісничих цехів у містах із магдебурзьким правом¹⁰.

Збережені документи дозволяють простежити церковно-економічні аспекти діяльності львівських шевців. Обидві сторони — і

¹⁰ Isaievych Ia. *Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine*. Edmonton, 2006.

католики, і православні (пізніше уніати) — застосовували усі можливі економічні важелі, щоб здобути більше засобів для утримання церковних споруд і священників. Поширеним способом отримання сталого прибутку став запис певної суми грошей провізорами чи братством на кам'яниці, будинку або шевській ятці з умовою сплати річного чиншу («видеркафу»). В такий спосіб братське життя дедалі більше економізувалося, братчики шукали прагматичного економічного зиску для своїх членів.

Шевці обох етнорелігійних громад брали діяльну участь у братському мирянському русі. Після зародження православних братств у XVI столітті та їх інтенсивному розвитку у другій половині XVI — на початку XVII століття і надалі у Львові зберігалася активність і креативність релігійного життя у межах парафіяльних структур. Принаймні два передміські братства (Миколаївське та Онуфріївське) наприкінці XVII — на початку XVIII століття кількісно поступалися репрезентантам шевського середовища, що висували численні кандидатури на тамтешніх керівників-старійшин¹¹. Львів, як осередок трьох християнських конфесій та єврейської релігії, стало залишався великим релігійно-культурним центром. Проте в контексті соціальних трансформацій високий авторитет у місті духовництва, котре займало консервативні позиції, радше можна розглядати як гальмо чи запобіжник можливих змін.

У релігійній сфері зауважимо тенденції секуляризації, яка в Європі активно поширювалась у добу Просвітництва і від якої український чи польський міський соціум не міг бути повністю ізольований. У міських актах частіше стала з'являтися інформація про образи, судові суперечки, фінансові конфлікти з духовними особами, чого раніше не траплялося. Також частіше згадувалося про недотримання постів, невідвідування храмів у релігійні свята (особливо тоді, коли йшлося про цеховий обов'язок або примус щодо українських майстрів). Та загалом у другій половині XVII — у XVIII століттях у Львові, що, як і більшість міст Речі Посполитої, переживав економічний занепад, відбувався розквіт релігійних почуттів. Люди звернули свої думки від важкої дійсності до божественних небес. Саме в цей час масово будувалися та перебудовувалися численні храми — як у середмісті, так і в передмістях.

¹¹ Про релігійну ситуацію в цеху детальніше див.: Капраль М. *Люди корпорації*. С. 67–107.

Протягом XVII–XVIII століть духовність шевського середовища перебувала у кризі. Можна наводити багато прикладів важких подружніх сварок із побиттям і взаємним пияцтвом, постійних сварок у цеху після товариських зустрічей у шинках, крадіжок тощо. Вони дають привід скласти непривабливе враження про духовний бік життя у спільноті.

Втім, за доступними джерелами можемо навести й окремі приклади глибокої побожності шевців, характерної для досліджуваної епохи. Традиційно вважають, що культура бароко схиляла людей до глибшої побожності з її контрастами високої та низької культури. Львівська ситуація другої половини XVII–XVIII століття, як і загалом у всій Речі Посполитій, особливо сприяла зростанню релігійних настроїв, що часто мали зовнішній вияв. У передмістях Львова будували чимало нових і перебудовували старі храми. Нова хвиля релігійності проходила через серця людей і виявлялася у дарах на користь церков. Складали такі пожертви насамперед заможні шевці, цехмістри, що домоглися вищого суспільного становища.

Наведені аргументи та міркування частково суперечать основним панівним тезам про конфесійне релігійне життя у ремісничому середовищі Львова у післяберестейську епоху, що було нібито просякнуте релігійною нетерпимістю. Виявляється, у випадку зі львівськими шевцями не можна говорити про дискримінацію українського населення за релігійною ознакою. Українці-православні, потім уніати зуміли бути дієвими та солідарними у захисті своїх релігійних, а також економічних та соціальних прав, хоча відчутна конфесійна дистанція між ними та поляками залишалася навіть після прийняття Львівською єпархією унії за часів єпископа Йосифа (Шумлянського) у 1700 році. Особливо вона проявилася в існуванні окремих шлюбних ринків обох громад.

Інша панівна теза говорить про конфесіоналізацію релігійного життя у Речі Посполитій. Проте несподівану толерантність і поступливість у релігійних питаннях під час формування спільного шевського цеху ніяк не можна пояснити за її допомогою. Радше навпаки — це були протилежні рухи. Отже, така ситуація також не вкладається у «прокрустове ложе» згаданого концепту. Адже, за висновками німецьких учених, конфесіоналізація через залучення світської влади, світського чинника загалом готувала секуляризаційний вибух у свідомості людей XIX століття. Свідомість же шевців та загалом львівських ремісників ще довго залишалася під до-

мінуванням традиційних патріархальних середньовічних економічних і соціокультурних цінностей, культивованих упродовж віків у розміреному цеховому житті.

Ремісничий побут. За складних обставин падіння рівня життя, кризових нападів та воєн, смертельних епідемій та пожеж ремісники знаходили відряду не тільки в релігійному житті, а й у невибагливому відпочинку в закладах міста. Товариське життя місцевих шевців оберталось навколо шинків, розповсюджених у середмісті та передмістях Львова¹². Усі важливі події в цеху — від прийняття у цех учня до поминання по смерті цехового брата — відзначалися з алкогольними напоями, з яких дедалі популярнішою ставала горілка, витісняючи пиво та мед. Цехові витрати на алкоголь непомірно зростали — настільки, що це спонукало втрутитися міську владу і спеціальними декретами обмежити «представницькі» видатки шевців. Міцні напої та фізичне насилля слугували своєрідним антидепресантом у непростих економічних та соціальних реаліях.

Постійне відвідування шинків призводило до підвищення рівня насильства у ремісничому середовищі, провокуючи сварки, суперечки, котрі нерідко закінчувалися бійками та пораненнями. До кримінального переслідування, однак, переважно не доходило, все завершувалося на етапі взаємних перепросин або — у крайньому разі — сплати штрафів та відбуття нетривалого ув'язнення. Збережені в цеху фізичні засоби впливу на учнів і підмайстрів («старий звичай») контрастували з новими європейськими нормами, відповідно до яких молоді винуватці за негідні й зухвалі вчинки сплачували грошові внески. Мандрівні шевчики з німецьких та інших західноєвропейських країв приносили до Львова ці новітні гуманні ідеї про відмову від тілесних покарань, і ці ідеї поступово набували популярності серед львівських майстрів.

Численні судові справи в цеху та перед міськими й королівськими судово-адміністративними урядами про захист честі й доброго імені (як у шевському ремісничому середовищі, так і серед міського загалу Львова) засвідчили помітне зростання у ремісників усвідомлення свого статусу. Поняття честі, як одне із центральних у світо-

¹² Див.: Капраль М. *Крадіжки, п'янство, бійки, розпуста: зворотня сторона повсякденного життя шевців Львова XVII–XVIII ст. // Повсякдення ранньомодерної України. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення.* К., 2012. С. 217–244.

глядній орієнтації тогочасного міського жителя, детермінувало та підтримувало його позицію у складній ієрархічній системі домо-дерного соціуму. Судові процеси, на яких обстоювалася реміснича гідність, з одного боку, ментально зцементовували каркас станового суспільства XVII–XVIII століть, у якому всі були рівні перед Богом, але не всі мали однакові права (як і в сучасному правовому суспільстві). З іншого боку, вони посилювали внутрішню громадську свободу людини — через можливість зберегти автономний статус у шевській корпорації та в межах інших міських структур. Таку можливість мали здебільшого ремісники-міщани, котрі володіли міським правом Львова. Створення інституційних підстав спільного цеху в 1641 році також допомогло оборонити автономію окремих цехових громад: українці були захищені від домінування поляків і навпаки.

* * *

Замість висновків. Суспільні межі діяльності ремісничої організації консервувались чинним status quo у Речі Посполитій, де у другій половині XVII–XVIII століття відбувався процес утрати авторитету та децентралізації основних органів державного управління. У той період на Львів як соціальний організм королівська центральна влада не звертала, фактично, жодної уваги, залишаючи його наодинці з усіма місцевими проблемами. Воєнні катастрофи із середини XVII століття і надалі лишалися важким випробуванням для тутешніх жителів. Місто зазнало тоді сильного демографічного та економічного спаду. Проте і в цих непростих умовах шевське ремесло не лише вижило, а й утримало свої позиції, чому великою мірою сприяли інституційна гнучкість та важливі трансформаційні заходи, яких було вжито в цеху після реформи 1641 року.

Попри подальші сприятливі для розвитку львівського шевського ремесла соціальні зміни, ремісниче середовище все-таки не вийшло за межі традиційної суспільної парадигми з чіткою становою ієрархією, що виявлялося і всередині цеху, і на рівні відносин із міським урядом та королівською адміністрацією. Шевці не змогли пробитися до влади у місті, та й, очевидно, не дуже прагнули цього — їм було комфортно у виплеканому внутрішньоремісничому суспільному оточенні.

У львівському шевському цеху XVII–XVIII століть не бачимо людей попередньої епохи Відродження, типу братів Рогатинців чи

Красовських, які, вийшовши з ремісничого середовища, очолили відому братську мирянську реформу, що дала вагомі плоди в ділянці освіти та культури не тільки в етнічних українських, а й білоруських землях Речі Посполитої. Можна стверджувати, що деколи вони випереджали свій час, усуваючи соціальні бар'єри, налагоджуючи понадстановий суспільний діалог, надихаючись вищими ідеалами громадського та національного блага. Однак не можна сказати, що на цьому фоні шевський цех міста, як і весь львівський загал містян другої половини XVII—XVIII століття, був цілком архаїчним, консервативним, традиційним. У міському середовищі прищеплювалися перші елементи нового порядку, що й допомогло йому адаптуватися до новітніх реалій XIX століття. Саме львівський шевський цех — найчисленніша міська корпорація — став прикладом непомітних, але принципових трансформацій, котрі дозволили йому зберегти чільні позиції серед місцевого ремісництва і в наступні історичні періоди.